GIJS KESSLER

RUSLAND
LAND DAT ANDERS WIL ZIJN

Vijfentwintig jaar van binnenuit

2022 Prometheus Amsterdam

© 2022 Gijs Kessler
Omslagontwerp Jan van Zomeren
Foto omslag 'Dreaming' (2015). Jonge politieagenten aan de Soevorov Militaire Academie in Grozny ondergaan audiovisuele ontspanningstherapie bestaande uit een combinatie van klassieke muziek en drie wisselende droomlandschappen. © Frank Herfort
Foto auteur Marco Bakker
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5032 7

1
DE MENS

Die zomer van 1991, naar achteraf bleek de laatste van de Sovjet-Unie, had ik mij ingeschreven voor een taalcursus van een maand in Moskou. Tot dan toe was het eigenlijk alleen mogelijk geweest om het land te bezoeken via de officiële kanalen van georganiseerde reizen, verplichte gidsen en gedwongen verblijf in speciale hotels voor buitenlanders. Maar nu hing daar ineens die flyer op het prikbord aan de Universiteit van Amsterdam, en kon ik voor de duur van de cursus kiezen tussen verblijf in een studentenflat of bij een Russisch gezin. Dat laatste leek me een beetje té veel 'full immersion', en ik koos voor de veilige studentenflat. Maar Wilbert, een van mijn medecursisten uit Amsterdam, vinkte het hokje 'gezin' aan en kwam terecht bij Aleksej, Aljosja voor vrienden.

Achtentwintig jaar later, op een koude oktoberdag in een vol Georgisch restaurantje achter het Koerskstation in Moskou, vroeg ik Aljosja hoe hij er destijds, achttien jaar oud, eigenlijk bij was gekomen om zich op te geven voor een uitwisseling met buitenlandse cursisten, in een land waar contact met buitenlanders tot voor kort verdacht was geweest en mensen in de grootste problemen kon brengen. Hij woonde

nota bene zelfs nog thuis, bij zijn ouders. De typische nieuwsgierigheid van een achttienjarige had het toch gewonnen van eventuele bedenkingen, vertelde hij me, al had hij voor de zekerheid voorlopig nog maar niet tegen zijn ouders gezegd dat hij zich opgegeven had. Tot aan die hete julidag, toen hij bij het Wit-Russisch station Wilbert toebedeeld kreeg, een boomlange voormalige kraker uit Amsterdam met twintig ringetjes in zijn oor. 'Mama, dit is Wilbert, hij komt een maandje bij ons wonen.'

Vrijheid

Zo leerde ik Aljosja en zijn vrienden kennen – Kostja, Joeri, Gleb, Vasja, Misjane, Pasja, Andrej, Tjoma, Marina. Ze hadden allemaal bij elkaar in de klas gezeten en dat betekende in het Russische onderwijssysteem dat ze samen waren opgegroeid van hun zevende tot hun zeventiende. Ze woonden rond het metrostation Aleksejevskaja, net ten noorden van het centrum van Moskou. Het metrostation kwam uit op de Vredesprospekt, een zesbaanssnelweg geflankeerd door monumentale woonblokken uit de Stalin-tijd waarachter zich aan beide zijden eenvoudigere flatwoningen uit de jaren zestig en zeventig uitstrekten. De woonblokken werden afgewisseld door grote groene binnenplaatsen, speeltuinen, scholen en garageblokken. Na hun gezamenlijke schooltijd was de groep uitgezwermd over de hogeronderwijsinstellingen van de stad, maar die studies leken voor iedereen volstrekt bijzaak. De school en de schooltijd waren het referentiekader en bepaalden de onderlinge verhoudingen binnen de groep – de *toesovka*, zoals ze het noemden met een slangwoord dat ik niet kende.

Wilbert en ik werden die zomer op sleeptouw genomen

door de groep. Ze woonden allemaal nog thuis bij hun ouders. Studentenhuisvesting in Moskou was alleen bestemd voor studenten uit andere steden en gewoon een kamer huren was zo duur dat niemand daar ook maar in de verste verte geld voor zou hebben. Cafés of bars had je simpelweg niet en dus zwierven we die zomer voornamelijk door de stad. Tot er bericht binnenkwam dat de ouders van deze of gene een avond of een weekend weg waren, want dan spoedde de hele groep zich daarheen.

Overdag ging dat met de metro of de bus,'s nachts door simpelweg aan de Vredesboulevard je hand op te steken en een auto aan te houden. Als het adres op de route lag, gebaarde de chauffeur je met een korte hoofdknik te gaan zitten. Aan het einde van de rit gaf je hem zonder veel omhaal van woorden een passend bedrag. Als het buiten zijn route lag, en hij had tijd, dan sprak je vooraf een bedrag af. Officiële taxi's waren er niet, of beter gezegd, ze waren er wel, maar ze hielden zich bezig met alles behalve passagiersvervoer en stopten dan ook eigenlijk nooit als je je hand opstak. Met name de verkoop van drank, op de bon en dus moeilijk te krijgen, was geheel in handen van taxichauffeurs. Onder het raam van mijn studentenflat was een taxistandplaats en daar werd 24/7 een levendige handel gedreven. De een had bier, de ander wodka, weer een volgende cognac; hele kofferbakken vol met keurig uitgestalde flessen.

Aljosja en zijn beste vriend Kostja waren hip. Ze droegen los om hun polsen gewikkelde leren armbanden, net als hun idool Morten Harket, zanger van de Noorse band a-ha, die in Moskou cultstatus bleek te hebben. Ook een aantal andere oude bekenden uit het hitcircuit van de jaren tachtig bleek hier ongekend populair, zoals Depeche Mode en het Duitse popduo Modern Talking. Muziek was voor Aljosja, Kostja en hun vrienden ongelofelijk belangrijk. Ze praatten er einde-

loos over, wisselden platen en cassettebandjes uit en luisterden er met overgave naar. Dit ging duidelijk dieper dan wat ik uit Nederland kende. Muziek stond hier echt voor iets groters en iets essentieels, dat bepaalde hoe je in het leven stond en wie je was. Het was eigenlijk heel jaren zestig, met het verschil dat Rusland geen jaren zestig had gekend en dat de opkomst van een echte rock- en jongerencultuur koud tien jaar onderweg was op dat moment.

Het gevoel van urgentie dat daarmee samenhing werd onlangs mooi verbeeld in de film *Leto* van de Russische regisseur Kirill Serebrennikov. De film neemt ons mee naar de vroege jaren tachtig in Leningrad, de officieuze culturele hoofdstad van de Sovjet-Unie. Het is de Brezjnev-tijd en er is nog geen sprake van wat voor hervormingen dan ook, maar in een ontluikende undergroundrockscene wordt druk geluisterd naar westerse muziek. Dat gebeurt thuis, op van die grote, ouderwetse bandrecorders met spoelen, want rock wordt niet op de radio gedraaid en niet in de winkel verkocht. In een door de autoriteiten strak gecontroleerde rockclub mag opgetreden worden, maar het publiek moet keurig op zijn stoel blijven zitten en de songteksten worden vooraf goedgekeurd op hun positieve en opbeurende gehalte. Want die teksten, daar ging het toen allemaal om.

Veel belangrijker dan de muziek waren de woorden, onderstreept producer, muzikant en rockjournalist van het eerste uur Artemi Troïtski in zijn geschiedenis van de Sovjetrock, die hij in 1990 uitbracht. Dat primaat van woorden boven akkoorden had alles te maken met de opkomst van een jeugdcultuur. Songteksten verwoordden namelijk dát wat nergens anders verwoord kon worden. Verliefdheid, twijfel, hoop, falen, existentiële angst, drankmisbruik, depressie en euforie – cruciale ingrediënten van een jong leven waarvoor geen

plaats was in de officiële Sovjetcultuur, die moreel opbouwend diende te zijn. 'Ik ben een nietsnut, mama, zo-hoon nietsnut,' zong Viktor Tsoj, frontman van de groep Kino, en hij werd de grootste rockster die Rusland ooit gekend heeft. In 1990 kwam hij bij een auto-ongeluk op 27-jarige leeftijd om het leven. In de film *Leto* zien we hem ten tonele verschijnen als een slungelige, wat verlegen jongen met een gitaar die een duwtje in de rug krijgt van 'Majk' Naoemenko van de groep Zoopark, de ster van dat moment, die nu nauwelijks nog iemand zich kan herinneren.

Toen Tsoj begon te zingen, was Brezjnev nog aan de macht en was Sovjetrock per definitie een undergroundverschijnsel. Maar op de vleugels van de perestrojka maakten bands als Akvarioem, Zoopark, Zvoeki Moe, DDT en Kino in de tweede helft van de jaren tachtig de sprong naar een bovengronds bestaan, sterstatus en een miljoenenpubliek. Dat was allemaal nét gebeurd toen ik in die zomer van 1991 Aljosja en zijn vrienden leerde kennen en het was nog erg nieuw en spannend. Kostja en Joeri speelden af en toe op straat, gitaar en zang, met een repertoire van Sovjetrockcovers die al bij aanhef meteen door de omstanders werden overgenomen. Ze speelden op de Arbat, een voetgangersstraat die de favoriete hang-out was van jongeren die op zoek waren naar gelijkgestemden. Er was daar spontaan een herdenkingsmuur ontstaan voor Viktor Tsoj, waar fans rondhingen en gedichten, boodschappen en graffiti op de muur achterlieten. Gelijkgestemden ontmoeten, dat was ook waar het Kostja en Joeri om ging. Veel meer dan om de bij elkaar gespeelde roebels, die meestal subiet in drank werden omgezet. Ter plekke werd die met oude en nieuwe vrienden opgedronken.

Het is niet zo dat geld niet belangrijk was. Terwijl onze jaren zestig een periode was geweest van economische voor-

spoed, werd de jongerencultuur in Rusland geboren in armoede. De ineenstorting van het communisme en de overstap naar de markt werden vergezeld door een diepe economische crisis, lege schappen in de winkels, geldontwaarding en een gebrek aan eigenlijk alles. Met hun achttien jaar kon dat Aljosja, Kostja, Joeri en hun vrienden niet direct zo heel veel schelen. Het gaf misschien zelfs een zeker romantisch cachet aan de pas verworven vrijheid, maar geld was tegelijkertijd wél ook het enige middel tot de essentiële attributen van een jong leven: de juiste kleren, schoenen en, voor de meiden, make-up. En die juiste kleren, schoenen en make-up waren per definitie uit het Westen geïmporteerd en dus stervensduur, terwijl niemand ook maar een cent te besteden had. Dasha, mijn latere vrouw, ging op haar zeventiende werken en kocht van haar eerste maandsalaris een rode lippenstift, letterlijk, want dat salaris was met de aankoop van die felbegeerde rode lippenstift in één keer op. Maar dan was je ook iemand. Met die lippenstift was je een stapje dichter bij de wereld zoals hij eigenlijk zou moeten zijn.

Consumeren was een middel tot een hoger doel. Met de juiste broek, jurk, schoenen of armband kon je je onderscheiden van de rest en aangeven waar je bij hoorde of vond dat je bij hoorde. Een universeel gegeven in de wereld, maar wel iets wat driedubbel telde in een land waar altijd alleen maar lelijke en vormeloze kleding te krijgen was geweest, en zelfs dát niet altijd. Waar het om ging was persoonlijke ontplooiing; iets wat in de Sovjet-Unie, waar het collectief op de eerste plaats had gestaan, altijd als verdacht was aangemerkt, maar dankzij de nieuwe vrijheid nu mogelijk werd. Vrijheid en consumptie kwamen zo in elkaars verlengde te liggen. Vrijheid werd geassocieerd met de belofte van consumptie en consumptie met de belofte van vrijheid. En dat had een betoverende werking die

we ons als westerlingen die opgegroeid zijn in een consumptiemaatschappij, moeilijk kunnen voorstellen.

Vrijheid was voor Aljosja en zijn vrienden persoonlijke vrijheid – de vrijheid om je leven naar eigen inzicht vorm te geven. Politieke vrijheid was daar een noodzakelijke voorwaarde voor, maar dat was niet waar hun interesses en ambities lagen. Sterker nog, ze waren uitdrukkelijk apolitiek en al mijn pogingen om de stormachtige ontwikkelingen die het land in hun greep hielden met hen te bespreken, werden weggewuifd. Ze wisten er zo goed als niets van en ze wilden het ook eigenlijk niet weten. Het interesseerde ze niet. Het ging hun in het leven om iets totaal anders. De perestrojka had hen bevrijd en nu die vrijheid er was, wensten ze zich niet langer bezig te houden met politiek, waar ze in hun Sovjetjeugd mee waren doodgegooid.

'Wat vind jij van de politieke situatie in Pakistan?' was een vraag die Dasha's leraar haar als kind op school eens gesteld had. Ze herinnerde zich dat ze eigenlijk geen idee had waar het land lag, niets wist of vond van de situatie aldaar, en bovendien niet inzag waarom ze er überhaupt iets van zou moeten willen vinden. De politieke omwenteling in de Sovjet-Unie betekende voor deze generatie ook een bevrijding van verplicht politiek geneuzel en dat lieten ze zich niet zomaar afpakken, zeker niet door een bezoeker uit het vrije Westen, waarmee ze het over heel andere dingen wilden hebben. Die apolitieke houding van mijn nieuwe vrienden was beslist geen uitzondering – bij vrijwel iedereen kreeg ik nul op het rekest als ik politieke onderwerpen aankaartte. Ik verbaasde me daarover, maar kon toen nog niet de grote gevolgen voorzien die het zou hebben.

Vrijheid betekende voor mijn vrienden in die vroege jaren negentig vooral verandering, weg van het verstikkende politieke, sociale en culturele klimaat van de Sovjettijd. Ze be-

hoorden tot de gelukkige generatie voor wie de stormachtige veranderingen in het land samenvielen met een levensfase die sowieso in het teken staat van het achterlaten van zekerheden uit je jeugd en het omarmen van het nieuwe en onbekende dat de wereld te bieden heeft. Als je zelf aan het veranderen bent, dan lijkt het veranderen van de samenleving om je heen daar op een natuurlijke manier bij te horen. En dat maakte ons misschien ook een soort lotgenoten, hoewel ik een aantal jaar ouder was. Wat voor mij nieuw en onbekend was in dit verre land, was dat voor hen vaak net zo goed en we beleefden de 'onbesuisde jaren negentig' als een eindeloze verkenningstocht van wat nieuw, spannend en onbezorgd was.

Ik bleef terugkomen om hen op te zoeken, eigenlijk ieder jaar vanaf dat eerste bezoek in 1991. Elke keer was Moskou weer onherkenbaar veranderd. De eerste bars kwamen op. Dat was een volstrekte nieuwigheid, want behalve een handvol restaurants, cafetaria's en hotelbars kende Moskou aanvankelijk geen uitgaansleven. Die eerste bars waren vaak poenige en vulgaire, *glitzy* tenten waar prostituees rondhingen en waar met dollars moest worden betaald, maar langzamerhand kwam ook een ander soort horeca op.

Een institutie was de bar Krizis Zjanra, een slecht geventileerde kelder die zo doorrookt was dat je er, zoals het Russische gezegde luidt, 'een bijl in de lucht op kon hangen'. Een biertje was er voor mij al bijna niet te betalen, laat staan voor mijn Russische vrienden. Maar er traden bandjes op en als je van tevoren je thuis indronk en het daar uitzong op sigaretten, dan kon je na sluitingstijd de nacht voortzetten bij iemand thuis in een van de gelegenheidscoalities van gelijkgestemden die nacht in, nacht uit in Krizis Zjanra werden gesmeed. Nog wat alternatiever was Treti Poet ('De Derde Weg'), een club in

een kraakpand midden in het centrum van Moskou, gerund door de tandeloze Borja, een cultfiguur in de Moskouse undergroundscene. Het bier en de wodka waren er goedkoop, de muziek was hard, en de toiletten vielen van ellende uit elkaar.

Maar de gekste avonturen maakte je eigenlijk altijd mee op straat, vooral in het voorjaar en in de zomer, als de nachten warm genoeg waren om rond te zwerven. Bars had je dan helemaal niet meer nodig omdat overal in de stad kiosken stonden – kleine houten of metalen keetjes die vierentwintig uur open waren voor de verkoop van sigaretten, drank, kauwgom, chips en wat elementaire levensmiddelen zoals brood, suiker, gedroogde vissen, potten augurken en allerhande blikvoer. Maar drank en sigaretten waren met afstand de belangrijkste handelswaren, want vrijwel iedereen dronk en rookte of zijn leven ervan afhing. Het aanbod aan sigaretten was gigantisch, van de goedkoopste Russische sigaretten zonder filter tot dure, geïmporteerde sigarettenmerken uit het Westen die voor mensen met een kleine beurs ook per stuk verkocht werden. Drank was vooral wodka, in halve liters of in van die plastic bekertjes met een zilverfolietje, zoals slagroom, zure room of de Sunkist van sportdagen uit mijn jeugd, precies goed voor één shot. En het kostte allemaal, zelfs naar Russische maatstaven, zo goed als niets.

De kiosk hield zo het midden tussen een buurtkroeg en een avondwinkel en was bepalend voor het straatbeeld van de jaren negentig. Het waren pleisterplaatsen waar je de hele nacht terechtkon en vogels van de raarste pluimage tegenkwam, van volkomen aan lagerwal geraakte alcoholisten en straatslijpers tot de gouden jeugd van het nieuwe Rusland die de vrijheid vierde in een roes die aanhield tot het geld op was, de ogen toevielen en de miljoenenstad Moskou langzaam weer ontwaakte voor een nieuwe dag.